

Obr. 1 Pohled na zkoumanou oblast od východu (foto M. Bárta) / Fig. 1 View of the excavated area from the east (photo M. Bárta)

Jižní Abúsír – předběžná zpráva o výzkumu v roce 2015. Kaisebiho hrobka a okolí (AS 76–78)

Veronika Dulíková – Lucie Jirásková – Katarína Arias Kytarová

Úkolem jarní expedice v jižním Abúsíru byl průzkum oblasti na jih od mastaby AS 54 (Bárta 2010). Tato rozlehlá hrobka, dosahující v půdoryse rozměrů 52,60 × 23,80 m, byla postupně zkoumána od roku 2009, ovšem dodnes se nepodařilo najít vchod do její jižní pohřební komory, posmrtného příbytku samotného majitele této velkolepé stavby. Vstup se nenachází za kaplí, jak tomu obvykle bývá, ani přímo v jejím prostoru či na východ od ní, a tak se pozornost soustředila na oblast rozkládající se jižně od hrobky. Již při čištění jižní stěny hrobky AS 54 na podzim roku 2014 se ukázalo, že se v její bezprostřední blízkosti – odděleny pouze úzkou chodbou – nacházejí další tři hrobky (obr. 1). Nejzápadnější, kamenná mastaba byla označena číslem AS 76, prostřední AS 77 a druhá cihlová mastaba, umístěná nejdále na východ, nese označení AS 78 (obr. 2). Archeologický průzkum těchto hrobek začal na jaře roku 2015 a pokračoval v rámci podzimní sezóny.¹

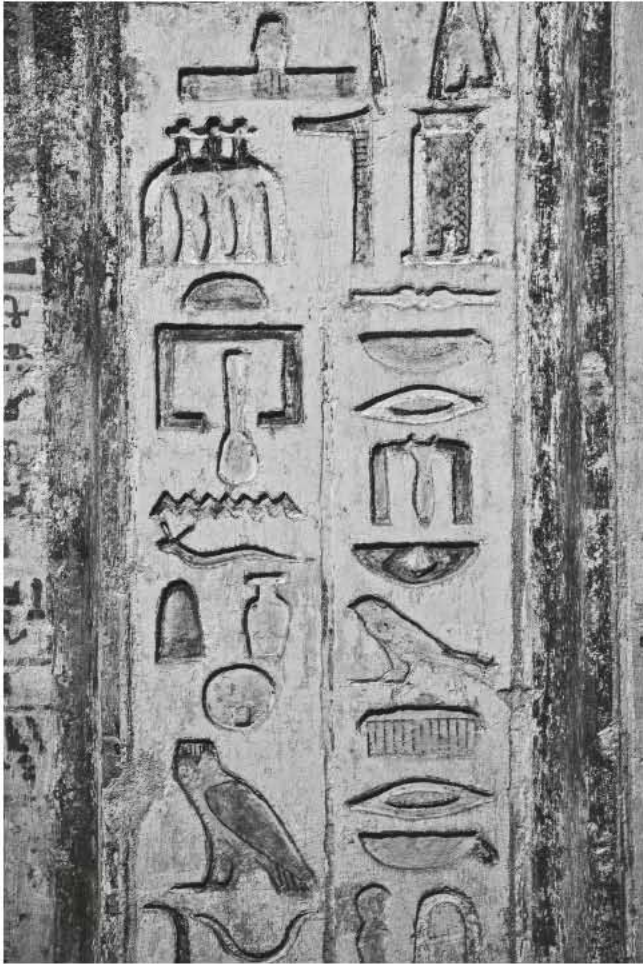
AS 76 – Kaisebiho mastaba

Hrobka AS 76 překvapuje svým neobvyklým půdorysem, který evidentně vznikl ve dvou etapách. V první fázi byla postavena malá mastaba s kaplí, serdábem a nejméně jednou pohřební šachtou za severními nepravými dveřmi. Kaple se nachází na jižním konci východní stěny, kde je umístěn otvor vedoucí do asi metr dlouhé úzké chodby, jež ústí do malé kaple (1,15 × 2,38 m). Podlaha byla vyskládaná z vápencových bloků, tvořících též obložení stěn

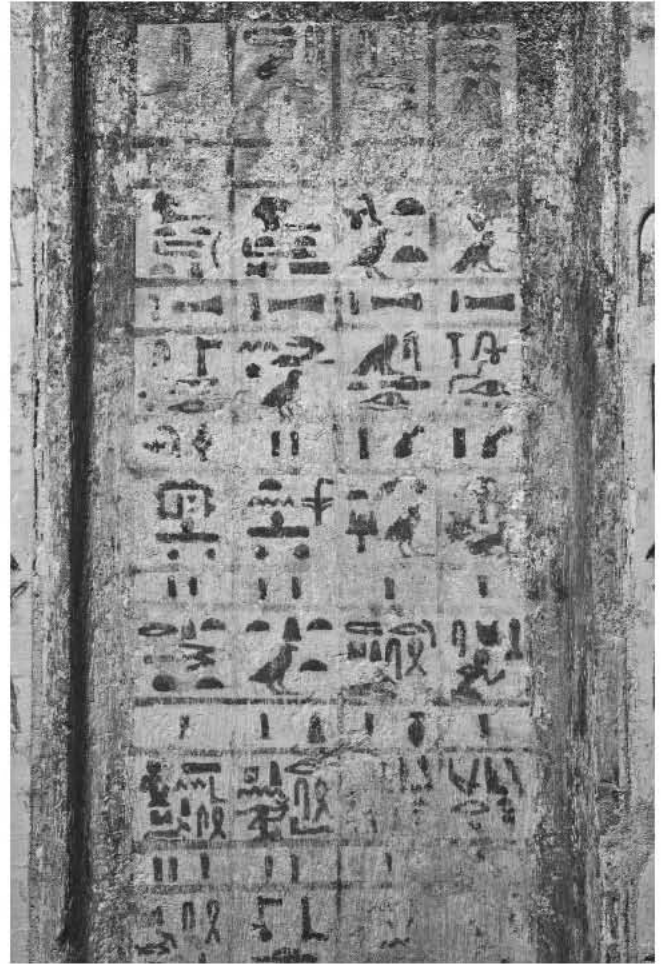
a zřejmě i strop, který se však nedochoval. Stěny kaple se dochovaly maximálně do výšky 1,70 m. Z jejich původní výzdoby tedy zůstaly v kapli i chodbě zachovány pouze spodní části maleb pokryté vrstvami soli a písku. Na severní stěně vchodu byly nalezeny pozůstatky scény s loděmi, z nichž se dochovala pouze pádla. Jižní stěna nesla vyobrazení mužů nesoucích ptactvo. V samotné kapli byl na severní a jižní stěně znázorněn zemřelý se synem, ženou a nosiči obětí. Kaisebi i jeho manželka jsou zachyceni ve stejném měřítku, zatímco jejich syn, vyobrazený

Obr. 2 Plán oblasti na jih od hrobky AS 54, kde byly v průběhu roku 2015 odkryty tři nové hrobky (kresba M. Bárta, L. Jirásková, M. Odler, M. Peterková Hloučová, J. Turek, L. Vařeková) / Fig. 2 Plan of the area south of tomb AS 54 with the three mastabas excavated in 2015 (drawing M. Bárta, L. Jirásková, M. Odler, M. Peterková Hloučová, J. Turek, L. Vařeková)

Obr. 3 Detail hieroglyfického nápisu na Kaisebiho nepravých dveřích vyhotoveného v barevně malovaném hlubokém reliéfu (foto M. Frouz) / Fig. 4 Detail of a colourful hieroglyphic inscription in sunken relief on the false door of Kaisebi (photo M. Frouz)

Obr. 4 Detail obětního seznamu v centrální nise Kaisebiho nepravých dveřích (foto M. Frouz) / Fig. 5 Detail of an offering list placed in the central niche of Kaisebi's false door (photo M. Frouz)

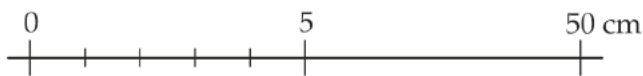
jako dospělý muž, je výrazně menší a dosahuje výšky zhruba k jejich kolenům. Na západní stěně zůstaly zbytky scény porážení dobytka obklopující skvěle dochované nepravé dveře (1,38 × 1,05 m) (obr. 3–5). Při bližším ohledání vyšlo najevo, že jsou rituálně zabílené, a to opakovaně, v několika vrstvách. Zásahem restaurátora začaly z hlubokého reliéfu vystupovat výjimečně živé barvy (modrá, zelená, černá, oranžová a červená). Ukázalo se, že stéla byla vyhotovená z bílého vápence prvotřídní kvality s precizním provedením hieroglyfických znaků, a také se objevilo červené obarvení s černými tečkami, které mělo navodit dojem, že jde o dveře z červené žuly. Restaurační práce v kapli nebyly prozatím dokončeny, a tak část nápisů na dveřích, stejně jako malby na stěnách kaple, nadále zůstávají skryté pod bílými nátěry.

Ačkoli nebyly pod vrstvami bílého nátěru vidět barvy, již na základě hieroglyfických znaků vyrytých do dveří v hlubokém reliéfu bylo zřejmé, že se jedná o neobvyklý druh nepravých dveří. Vzhledem k tomu, že představovaly bránu mezi světem živých a mrtvých a současně nejdůležitější kultovní místo, byly před ně předkládány obětiny pro zemřelého. Účelem nepravých dveří nebylo pouze zprostředkovat průchod duchu zesnulého, ale zároveň uchovat jeho památku. Proto bývaly popsány nejen obětní formulí, ale také tituly a jménem zemřelého. Z nepravých dveří v kapli hrobky

AS 76 je možné vyčíst pouze jeho jméno, Kaisebi, „Mé ka přichází“.² O jeho titulech a postavení se z výzdoby dveří nedozvídáme nic, jelikož zbytek plochy obsahuje pouze obětní formule. Současná výška Kaisebiho nepravých dveří přibližně koresponduje s maximální dochovanou výškou stěn kaple. Schází jim horní část, která sestávala z architrávu a centrálního panelu, jež obklopovaly dvě apertury (podobně tomu bylo například v hrobce úředníků Rahotepa a Isešisebeba, viz Bárta 2001: 65, 67, Pls. XXIX–XXXIII). Je velmi pravděpodobné, že informace o Kaisebiho postavení se nacházela právě na tomto chybějícím prvku. Dochované části Kaisebiho nepravých dveří se skládají z dveřního překladu a dvou párů zárubní, lemujících centrální niku (obr. 5). V nise je umístěn obětní seznam malovaný modrou barvou. Tento element můžeme najít například u tří mužů pohřbených v severní Sakkáře, a to na nepravých dveřích inspektora paláce jménem Nenchefetka (D 47, Mariette 1889: 304–309) a u Verirenptaha, zaměstnaného v soudní sféře a ve správě královských dokumentů (neocíslovaná hrobka, James 1961: Pl. XXVIII). Obě stély jsou datovány do poloviny 5. dynastie, do období vlády panovníka Nuserrea. Dalším majitelem tohoto typu nepravých dveří je zpěvák královského paláce Rameryptah (C 22, Mariette 1889: 152–156), žijící v období druhé poloviny 5. dynastie. Proporce poměrně široké niky Kaisebiho dveří a absence

Obr. 5a, b Nepravé dveře v Kaisebiho kapli byly přetřeny několika vrstvami bílé barvy. Po jejím sejmutí se v hieroglyfických znacích objevila barevná malba a dole na vnějších zárubních stély zpodobnění majitele hrobky (foto M. Frouz, kresba J. Malátková) / Fig. 5a, b The false door of Kaisebi covered by layers of whitewash. After its restoration, colourful hieroglyphics appeared, as well as the figure of its owner (photo M. Frouz, drawing J. Malátková)

Obr. 6 V Kaisebiho kapli byl před nepravými dveřmi objeven keramický stojan *in situ*. Ve starověku na něj byly kladeny obětiny pro ducha zesnulého (foto M. Frouz) / Fig. 6 A pottery stand was discovered *in situ* in front of the false door of Kaisebi. It served as a support for bowls and plates with offerings for the deceased (photo M. Frouz)

ozdobného lemování stély (tzv. oblounek, *torus moulding*) ukazují rovněž na období předcházející 6. dynastii.

Nepravé dveře našťestí nebývají jediným zdrojem informací o majiteli hrobky. V rámci procesu její stavby byly některé vápencové kvádry a později celé stěny opatřovány stavebními značkami. Některé z nich nesou skutečně záznamy technického charakteru, jako byly různé linky a měřické údaje, jiné obsahují časová data a další osobní jména a tituly stavitele. Na stěnách Kaisebiho mastaby bylo nalezeno větší množství hieratických nápisů. Ty, které zmiňují Kaisebiho jméno, jsou umístěny na jižní a východní stěně původní mastaby a v prostoru serdábu. Právě díky jim se přeci jen dozvídáme, v jaké sféře majitel hrobky působil. Ve spojitosti s jeho jménem zde stojí titul *šmšw h3yt (n) z3b*, „starší soudní síně“ (Jones 2000: 813/2974).³ Z osob pohřbených v Abúsíru mělo stejný titul několik členů rodiny vezíra Kara (Bárta 2009), kněz Neferinpu (Bárta 2013) či pět hodnostářů zpodobněných v Sahureově pyramidovém komplexu (El Awady 2009).

Zajímavým dokladem kultovní činnosti v Kaisebiho kapli je vysoký stojan, jenž zde byl objeven téměř neporušený, stojící *in situ* před nepravými dveřmi (obr. 6). Na něj byly pokládány mísy nebo podnosy s obětinami, které pozůstali přinášeli zemřelému k obcerstvení jeho ducha. Podobné nálezy intaktních kultovních kontextů jsou poměrně výjimečné, jelikož kaple byly v důsledku své nadzemní polohy

snadno přístupné zlodějům starověkých památek i kamene. Z Abúsíru známe pouze jeden další doklad, a to nález dvou vysokých stojanů před nepravými dveřmi v kapli hodnostáře Gegiho (Bárta 2001: Plate XLIVb–c). V obou případech byly kromě nepravých dveří pokryty výraznou vrstvou bílého nátěru i samotné stojany. Stojan z Kaisebiho kaple se liší svými rozměry (dosahuje více než půl metru) a štíhlým, výrazně konkávním tvarem. Zabílení se zdá z našeho pohledu nelogické, jelikož původně byl stojan pokryt velice kvalitním a krásně leštěným červeným

Obr. 7 Dřevěné *cherep-žezlo* (14b/AS76/2015), které bylo původně součástí sochy, jež zpodobňovala hodnostáře Kaisebiho (foto M. Frouz) / Fig. 7 Wooden *cherep-scepter* (14b/AS76/2015) was originally part of a statue of the dignitary, Kaisebi (photo M. Frouz)

Obr. 8 Ruka se zbytky štuku a červené barvy (3/AS76/2015) představuje fragment dřevěné mužské sochy nalezený v serdábu Kaisebiho hrobky (foto M. Frouz) / Fig. 8 A fragment of a hand (3/AS76/2015) from a wooden statue of a male with remains of plaster and red colour that was found in the serdab of Kaisebi's tomb (photo M. Frouz)

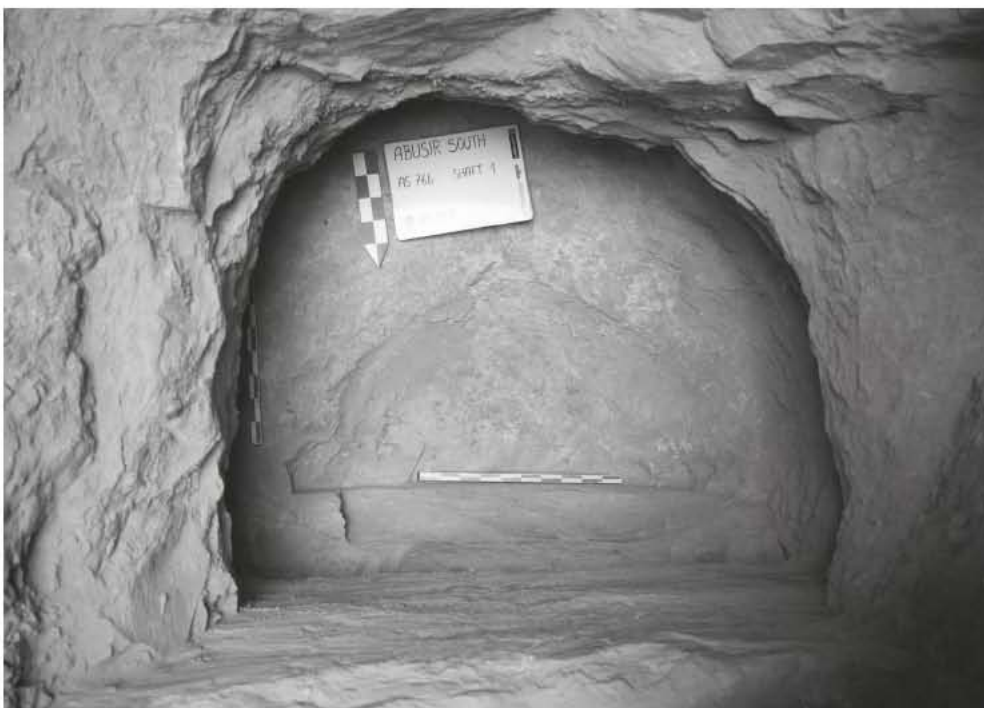
listrem. Pro staré Egyptány však zabílení představovalo nedílnou součástí kultovní činnosti, při níž docházelo k obnovování rituální čistoty kultovního místa a s ním spojených předmětů (Dulíková – Arias Kytmarová – Čilek 2014). Kromě mimořádné estetické hodnoty přináší tento ojedinělý nálezi i informace o trvání kultovní činnosti v Kaisebiho kapli. Podle analogií se zdá, že sem byly obětiny přinášeny přinejmenším do poloviny 6. dynastie.⁴

Za kaplí byl umístěn severojižně orientovaný serdáb (5,00 × 1,00 m), z něhož bylo vyzvednuto dřevěné *cherep-žezlo* a fragmenty dřevěných soch (obr. 7 a 8). Jedna ze šachet původní hrobky byla odkryta za nezdobenými nepravými dveřmi, tvořícími druhé obětní místo, jež se

nacházelo v severní části východní stěny původní mastaby. Šachta je poměrně jednoduchá. Má téměř čtvercové ústí (1,25 × 1,15 m) a vede do hloubky 4,50 m, kde byla ukončena jakousi „podlážkou“ z nepravidelně skládaných kamenů. Shluk lidských kostí byl nalezen v neanatomické poloze v jihozápadním rohu šachty, bez jakékoli pohřební výbavy. Podle předběžných antropologických určení se mohlo jednat o ženu.

Není jasné, z jakého důvodu byla Kaisebiho hrobka rozšířena o přístavbu orientovanou na východ od původní mastaby (AS 76b). Z pohřebiště v Gíze je podobné rozšiřování doloženo u několika hrodek, ve většině případů šlo o pozdější přístavby určené pravděpodobně pro pohřby rodinných příslušníků majitele hrobky.⁵ Ne vždy však tomu tak bylo, jak ukazuje příklad hrobky patřící představenému královských prací a vedoucímu expedic Chufuchafovi, jenž působil v období Nuserreovy vlády v polovině 5. dynastie. Během první stavební fáze jeho kamenné mastaby v Gíze (G 7150) byla postavena kaple, serdáb a dvě pohřební šachty. Ve druhé fázi se díky přístavbě rozšířila hrobka o dvě další šachty. V jedné z nich byl Chufuchaf pohřben do vápencového sarkofágu (Simpson 1978: 21–27, Pls. 36–50).

V jižní části Kaisebiho hrobky byl ponechán průchod do chodby vedoucí ke kapli i k severním dveřím. Ke zbytku východní zdi byl přistavěn další prostor obehnaný chodbou, která vedla nejprve v severojižním a poté ve východozápadním směru ke třetímu kultovnímu místu (obr. 2). To bylo tvořeno malou kaplí s hliněnou, obílenou podlahou a opět nezdobenými nepravými dveřmi na jejím západním konci (1,85 × 1,00 m). Tento kultovní prostor přináležel ke dvěma šachtám, vyhloubeným v místě přístavby. Vzhledem k tomu, že se na zdích celé přístavby včetně kultovního prostoru nalézají hieratické nápisy obsahující pouze jméno Ptahver, patřila tato kaple zřejmě jemu. Stav dochování napsů na stěnách kaple, chodby a severní vnější zdi AS 76b není ideální a mnohé jdou přečíst jen s obtížemi. Jeden z nich však nejspíše obsahuje stejný titul, jaký nesl

Obr. 9 Malá pohřební nika nacházející se na dně šachty 3 v přístavbě mastaby AS 76b (foto L. Jirásková) / Fig. 9 Only a small burial niche was found at the bottom of Shaft 3 of the annexe to AS 76b (photo L. Jirásková)

Obr. 10 Pohled do vykradené pohřební komory na dně šachty 2 v přístavbě mastaby AS 76b (foto M. Frouz) / Fig. 10 The burial chamber of Shaft 2 of the annexe to AS 76b (photo M. Frouz)

Kaisebi, a může tak poukazovat na vztah otce a syna, který jej následoval v úřadu.⁶

Již od začátku výzkumu přístavby bylo zřejmé, že zde pracovali moderní zloději. Prostor byl původně rozdělen na dvě části zdí z pískových cihel, která byla v horních vrstvách silně narušena. U východní stěny jižní poloviny byly nalezeny zbytky vyzděného pravoúhlého objektu vymazaného bahnem. Zdá se, že zde snad byl v mladších obdobích staroegyptských dějin uložen sekundární pohřeb, z něhož se dochoval jen drobný fragment zdobené rakve nebo jiného malovaného předmětu.

Jižní šachta (označená číslem 3) byla hluboká 6,40 m a končila malým výklenkem v jižní stěně, sotva postačujícím na skrčený lidský pohřeb (obr. 9). Ani v šachtě, ani na jejím dně nebylo nalezeno větší množství lidských kostí. Severní šachta (číslo 2) se brzy ukázala být pravděpodobně místem pohřbu majitele přístavby. Velká, pravidelná a 10,85 m hluboká šachta ústila v severní stěně do pohřební komory. Otvor byl původně zazděný kamennou vyzdívkou, kterou zloději z poloviny rozebrali. Komora vytesaná ve skále má přibližně pravoúhlý půdorys 3,00 × 2,50 m s výklenkem v severní stěně (obr. 10). Jelikož i ji v minulosti navštívili zloději, byly zde nalezeny pouze zbytky pohřební výbavy (nezajímavé pro starověké i moderní zloděje) a rozmetaný pohřeb. Tělo bylo původně uloženo zřejmě v natažené poloze podél západní stěny komory, s hlavou směřující k severu. Zbytky obinadel naznačují minimálně primitivní mumifikaci zahrnující

zavinutí těla do pruhů látky. Zemřelý překvapivě nebyl uložen do sarkofágu a po dřevěné rakvi se nedochovalo mnoho stop. Hromádky prachu na podlaze spíše naznačují přítomnost dřeva či látek, které se časem rozpadly. Vzhledem k velikosti a provedení šachty i pohřební komory není pravděpodobné, že by zde bylo tělo uloženo jen volně na podlahu. Původně bylo bezpochyby v dřevěné rakvi, která se úplně rozpadla na jemný prach. Nečekaně v tomto směru působí nález dřevěné hole, která tvořila součást pohřební výbavy a dochovala se v relativně dobrém stavu.

Z pohřební výbavy bohužel mnoho nezbylo. Za hlavou zemřelého byl nalezen jeden velký pivní džbán a fragmenty zátek dalších. Dva stejné džbány byly umístěny u severovýchodního rohu komory, kam snad byly přemístěny stejně jako na menší kusy rozbitý čtvrtý kus. Typologicky jde o poměrně vysoké pivní džbány se špičatým dnem, známé z paralel z období 6. dynastie. Ve větším výklenku ve skále v severní stěně byla za hlavou zemřelého pohozena zlomená dřevěná hůl (zmiňovaná výše). Další možné obětiny obvyklé pro pohřby této doby – kamenné nádoby, měděné nástroje a korálky či jiné šperky – nalezeny nebyly. Vzhledem k absenci sarkofágu se mohlo jednat o chudší pohřeb, čemuž ale nenasvědčuje samotná kamenná hrobka a velká šachta s poměrně rozsáhlou pohřební komorou. Dá se tedy předpokládat, že i zde byly v pohřební komoře uloženy vzácnější věci, zloději je však odnesli.

AS 77 – anonymní mastaba

Hrobka AS 77 je od AS 76 oddělena pouze úzkou chodbou, která sloužila jako přístup k obětním místům Kaisebiho rodiny. Mastaba o velikosti 9,20 × 5,60 m má suťové jádro obezděné sušenými cihlami (obr. 2). Východní stěna je zdobená šesti složenými nikami a chodba mezi AS 77 a AS 78 vytváří v tomto místě chodbovou kapli přístupnou od severu a již od počátku stavby uzavřenou na jihu zíd-kou. V době, kdy už zde neprobíhal zádušní kult, byla chodba na severním konci zazděna sušenými cihlami. V chodbě samotné se nacházejí dvě šachty (šachta 3 a 4, obr. 2), obě umístěné v její jižní části přímo před dvěma nejjižnějšími nikami. Šachta 3 byla pouze 0,64 m hluboká a na jejím dně se nenacházel žádný pohřeb. Podobně mělká byla i šachta 4, končící v hloubce 0,60 m, na jejímž dně byla v západní části nalezena prázdná dřevěná schránka.

V jádře mastaby bylo vyhloubeno šest šachet umístě-ných ve dvou řadách, dvě při východní stěně, čtyři při zá-padní. Všechny jsou jednoduchého tvaru bez pohřebních komor či nik a dosahují hloubky mezi 1,40 až 1,70 m.

Obr. 11 Vysoký tubulární pivní džbán s úmyslně provrtanou dírkou z keramického kontextu 3.AS77.2015 (foto K. Arias Kytarová) / Fig. 11 A tall tubular beer jar with an intentional hole uncovered in ceramic context 3.AS77.2015 (photo K. Arias Kytarová)

Pouze šachta 9 obsahovala lidský pohřeb, umístěný v zá-padní části jejího dna. Tělo bylo uloženo do hrobové jámy ve skrčené poloze a zasypano pískem. Stav kostry bohužel neumožnil určit pohlaví ani věk jedince.

Výzkum jednotlivých šachet přinesl relativně malé množství keramických nálezů. Pouze jedna (šachta 9) obsahovala obsáhlejší soubor téměř 30 nádob, v ostatních bylo často nalezeno jen několik zlomků keramiky. Z předběžné analýzy se zdá, že mastaba byla postavena v druhé polo-vině 5. dynastie, kdy v ní byly vyhloubeny i první šachty. Stavební činnost však zjevně pokračovala až do 6. dynastie, a to jak v prostoru samotné hrobky, tak i v jižní části její chodbové kaple.

Z hlediska kultovní činnosti byl v hrobce učiněn zajímavý nález depozitu dvou masivních pivních džbánů uložených přímo ve východním průčelí mastaby. Nádoby byly pokryté krustou tvořenou směsí soli a písku, která vznikla v dů-sledku vysokého obsahu chloridu sodného v tomto pro-středí. Depozit se nacházel v horní úrovni jižní části průčelí a pravděpodobně zde byl uložen až po zasypaní chodbové kaple. Co se týče nádob samotných, jde o pivní džbány identické svým tvarem i zpracováním – oba mají vysoké, téměř tubulární tělo a zaoblené dno, do něhož byla před vypálením provrtána malá dírka (obr. 11). Typologicko-chronologické studie datují tento konkrétní typ do závěru 6. dynastie (Rzeuska 2006: Pl. 15–17, form 4).⁷ Funkce a účel zmíněné úmyslné dírky jsou předmětem probíhající diskuse. Je-li to funkční prvek, bylo by možné ji považovat za jakýsi druh výlevky. Pravděpodobnější však je, že otvů-rek byl čistě rituální a měl nádobu symbolicky „zabít“ a zne-hodnotit pro jiný než kultovní účel. Je nutno zmínit, že oba džbány byly v dolní polovině vyplněny malými úlomky zvět-ralé keramiky a následně nilským bahnem. Rituální funkce bahna jako náhražky konkrétní obětiny (piva nebo vína) je dobře doložena po celou dobu Staré říše – v Abúsíru patří intaktní nádoby s bahnitou výplní k standardní výbavě po-hřebních komor a objevují se také jako votivní dary v kul-tovních místech (Arias Kytarová 2011: Figs. 12, 15 a 17).

AS 78 – anonymní mastaba

Poslední ze tří mastab, umístěná nejdále na východ, byla od AS 77 opět oddělena úzkou chodbou. Mastaba je tvo-řena dvěma částmi, původní obdélnou strukturou o rozloze 9,90 × 7,40 m a přístavbou (AS 78b), vybíhající dále na jih v její východní části, o velikosti 6,60 × 2,45 m (obr. 2). Hrobka je opět tvořena suťovým jádrem obezděným su-šenými cihlami. Do východní stěny byly i zde umístěny niky, dvě jednoduché a jedna složená. Na jižním konci vý-chodní stěny byla do zdiva zasazena menší křížová kaple (1,50 × 1,05 m), která je na západě ukončena složenou nikou, původně zřejmě vyzděnou nezdobenými vápenco-vými bloky. Zdivo je v tomto místě dochováno pouze do výšky cca 40 cm. Při průzkumu podpodlažní části chodby se ukázalo, že původní mastaba byla přímo za kaplí ukon-čena zdí, která celou chodbu přehrazovala. Tato zeď byla později stržena a nahrazena novou zíd-kou ukončující chodbu na jižním konci přístavby.

Jádro první fáze mastaby obsahovalo opět dvě řady ša-chet v počtu čtyř při východní stěně a čtyř při západní. Pří-stavba z nepálených cihel, zahrnující dalších pět šachet

Obr. 12 Horní úroveň
keramického depozitu ze šachty 1
v anonymní hrobce AS 78
(foto M. Bárta) /
Fig. 12 Upper level of pottery
deposit in Shaft 1
of anonymous tomb AS 78
(photo M. Bárta)

(úzké a mělké), představovala jakýsi pás, jenž prodloužil východní stěnu mastaby. Polovina šachet byla nalezena bez lidských pozůstatků. Největší a nejhlubší šachtou byla šachta 6, hluboká 5,10 m a v ústí měřící 1,56 × 1,50 m. Ve výšce asi 1 m ode dna šachty se v západní stěně nacházela zazděná nika s intaktním pohřbem mladšího muže ve skrčené poloze. Hloubka dalších šachet v jádru mastaby se pohybovala v rozmezí 1,92–3,50 m, kdežto šachty v přístavbě byly výrazně mělké: 0,50–1,40 m. Další pohřby byly nalezeny v šachtách 1, 2, 4, 9 a 12. V šachtě 12 byla kromě zbytků dřevěné rakve, v níž byla uložena kostra dalšího mladšího muže, nalezena i dřevěná podhlavnička. Šachta 13 zřejmě původně obsahovala pohřeb fetu nebo novorozence v rákosovém košíku.

Keramické nálezy z této hrobky jsou zajímavé zejména tím, že se v jejich rámci vyskytlo několik příkladů úmyslných depozitů. Za všechny můžeme jmenovat keramický kontext ze šachty 1, umístěný v hlavním těle mastaby, a ze šachty 7, vyhloubené do pozdější přístavby. Velice často byly nádoby, které tvořily tyto tzv. šachtové depozity, nalezeny záměrně rozbité, někdy i na značně malé kousky. Na rozdíl od sekundárních a čistě odpadních zásypů, v nichž nacházíme zvětralé a erodované zlomky z často nesouvisajících nádob, můžeme zlomky z rituálních depozitů navzdory jejich fragmentárnímu stavu zrekonstruovat do téměř kompletního stavu. Ve výplni šachty 1 bylo například v různých úrovních nalezeno nejméně 14 pivních džbánů, z nichž byly některé kompletně dochované (obr. 12). Nejméně tři z nich byly naplněny tzv. falešnou výplní z nilského bahna, sloužícího v rituální rovině jako náhražka piva. Kromě těchto džbánů byly v šachtě nalezeny zlomky plochých podnosů a chlebových forem. Datačně všechny odpovídají období druhé poloviny 5. dynastie. V případě šachty 7 je celkové množství nádob menší, ale kromě pivních džbánů, chlebových forem a podnosů zde byl nalezen i kompletně dochovaný stojan.⁸ Funkce šachtových depozitů se zdá poměrně jasná – pravděpodobně šlo o nádoby, které byly použity při samotném pohřbu, a aby nedošlo

k jejich opětovnému použití, byly po ukončení rituálů vhozeny nebo uloženy do šachty.

Předběžné závěry

Kaisebiho hrobka (AS 76), vystavěná z vápencových bloků, se od dalších dvou zkoumaných mastab liší nejenom stavebním materiálem, ale i honosnějším kultovním místem a pohřební komorou (šachta 2), v níž byl na rozdíl od všech ostatních šachet prostor pro pohřeb v natažené poloze. Typ hrobky, její výzdoba a titul spojený se soudní sférou svědčí o tom, že Kaisebi stál na společenském žebříčku výše než majitelé hrobek AS 77 a AS 78, kteří si nemohli dovolit kamenné posmrtné příbytky a byli pohřbeni ve skrčené poloze v malých výklencích nebo přímo na podlahách šachet.

Charakter hrobek, jejich umístění, velikost, orientace a keramické nálezy svědčí o tom, že byly vybudovány přibližně současně, a to v době druhé poloviny 5. dynastie. Keramika vyzvednutá ze šachet mastab AS 77 a AS 78 dokládá, že se zde pohřbívalo až do poloviny 6. dynastie. Keramické nádoby z kultovních prostor pak svědčí o kultovní činnosti probíhající až do samého závěru Staré říše. Nejstarší keramika z hrobky AS 76 zatím ukazuje na přelom 5. a 6. dynastie, přičemž kultovní činnost v kapli probíhala – na základě datace stojanu – minimálně do poloviny 6. dynastie. Lze tedy soudit, že hrobky byly využívány poměrně dlouhou dobu. V případě hrobky AS 76 je nesnadné stanovit časové rozmezí mezi první (mastaba se zdobenou kaplí, serdábem a šachtou, AS 76) a druhou stavební fází (přístavba se dvěma dalšími šachtami a chodbovou kaplí, AS 76b). Z původní mastaby bylo vyzvednuto jen malé množství keramiky z narušených kontextů, ty však neumožňují přesnější dataci. Ani poměrně neobvyklý půdorys hrobky nenaznačuje více. Odhadovat tedy můžeme jen na základě typologie nepravých dveří, které se ovšem nedochovaly v kompletní podobě. Paralely ukazují na dobu poloviny až druhé poloviny 5. dynastie (viz výše). Vzhledem

k tomu, že pivní džbány uložené v pohřební komoře šachty 2 přístavby AS 76b jsou datované do první poloviny 6. dynastie, byly zřejmě obě části hrobky postaveny s určitým časovým odstupem. Samotná stavba těla mastaby probíhala podle dochovaných dokladů poměrně rychle, delší dobu nejspíše zabralo kopání hlubokých šachet a pohřebních komor ve skalních vrstvách nacházejících se pod taflou. Pak se naskytá otázka, stavěl-li obě části sám Kaisebi pro další členy rodiny, nebo si přístavbu postavil jeho syn (?) Ptahver sám, aby spočinul v blízkosti svého otce? Šachta 1 původní mastaby neodpovídá postavení majitele hrobky; a pokud v ní byla opravdu pohřbena žena, pak je velmi pravděpodobné, že v poničených vrchních vrstvách původní mastaby AS 76 se v prostoru mezi kaplí a šachtou 1 nachází ještě šachta s pohřební komorou samotného Kaisebiho. Všechny kosterní pozůstatky nebyly dosud podrobeny detailní analýze a stejně tak není prozatím dokončena práce na všech keramických kontextech. Následný výzkum snad přinese nové podněty k odpovědím na výše zmíněné otázky.

Hrobky AS 77 a AS 78 vykazují na první pohled podobný charakter. V první fázi byla postavena mastaba a zřejmě rovnou vyhloubeny šachty při východní stěně. Západní řada mohla být přidána až později pro další členy rodiny, kteří si nemohli postavit svou vlastní hrobku. Jestli se skutečně jednalo o členy jedné rodiny, by mohla ukázat až detailní antropologická analýza. Jelikož nejstarší keramika z celé oblasti pochází ze superstruktur hrobek AS 77 a AS 78, je možné, že obě byly postaveny dříve než AS 76, což je nejlogičtější závěr. Východně od těchto hrobek se rozkládá monumentální mastaba (AS 1), kterou si v první polovině 5. dynastie nechal postavit představený všech královských prací a vedoucí expedic Kaaper (Bárta 2001).⁹ Na severu byly hrobky limitovány velkou mastabou AS 54 a na jihu lodí, jež zřejmě přináležela právě k AS 54 a kterou všechny tyto hrobky respektovaly. To se týkalo i přístavby hrobky AS 78, ta zřejmě z důvodu vyhnutí se lodi měla podobu úzkého pruhu vybíhajícího na jih, tj. v tu chvíli jediného volného místa kolem hrobky AS 78. Prostor západně od AS 76 zatím nebyl archeologicky zkoumán.

Je třeba zdůraznit, že výzkum komplexu hrobek AS 76–78 nebyl na podzim roku 2015 úplně dokončen a z časových důvodů nebylo možné plně zdokumentovat a analyzovat všechny nálezy. Část kosterního materiálu, keramických nádob a dalších nálezů byla uložena ve skladech s výhledem na zpracování v následující sezóně. Všechny výsledky zmíněné v této zprávě musí být až do získání kompletního obrazu o tomto shluku hrobek považovány za předběžné, a to včetně datací a interpretací jednotlivých struktur.

Poznámky:

¹ Jako archeologové se na výzkumu podíleli: Miroslav Bárta, Dana Bělohoubková, Veronika Dulříková, Lucie Jirásková, Mohamed Megahed, Martin Odler, Marie Peterková Hloučová, Jan Turek, Hana Vymazalová. Keramiku zpracovává Katarína Arias Kytarová, antropologický materiál Hana Piřšová a Šárka Bejdová, zvířecí kosti Zdeňka Sůvová. Geodetická měření prováděl Vladimír Brůna, fotografoval Martin Frouz. Za egyptskou stranu se výzkumu účastnili inspektoři Tamer Ragab Abdalla, Mahmúd Šaban, Emad Farúk a Sajjíd Šibl.

² Mužské osobní jméno Kaisebi se v období Staré říše užívalo sporadicky (Gourdon 2007: 699/3; Scheele-Schweitzer 2014: 709/3510). Kromě nového výskytu v Abúsíru je doloženo v hrobce bratrů Nianchchnuma a Chnumhotepa v Sakkáře, postavené v polovině 5. dynastie. Jednalo se o syna jednoho z majitelů hrobky, Chnumhotepa. Tento Kaisebi pracoval jako holič a zádušní kněz (Moussa – Altenmüller 1977). Druhý výskyt jména je doložen na obětním oltáři, který byl druhotně použit jako zastřešení hrobu G 7000 SE 198 na gízském pohřebišti (viz <http://www.gizapyramids.org/view/objects/asitem/SiteFinds@1456/0?t:state:flow=d3c2533b-bdee-4074-8b25-ae411339224b>). Kaisebi z Gízy působil jako písař v období 5. nebo 6. dynastie. Přesnější datování není možné.

³ Za přečtení grafita děkujeme Haně Vymazalové.

⁴ Datování stojanů je nesmírně obtížné, jelikož v průběhu Staré říše došlo jen k mírnému vývoji jejich tvaru a velké procento z nich pochází z narušených nebo smíšených kontextů. Na druhou stranu, výrazně konkávní stojany podobné tvaru písmena X se objevují hlavně v 6. dynastii. Z Abúsíru můžeme jmenovat analogie z kultovních prostor hrobek vezíra Kara a soudce Intiho (nepublikované keramické soubory, Archiv ČEGÚ). Mezi další paralely patří nálezy z pohřebiště 6. dynastie v západní Sakkáře (Rzeuska 2006: Pl. 153, form 217).

⁵ Mezi známější příklady patří dvě přístavby vápencové mastaby G 2100, patřící potomkům dcery panovníka Chufua (Reisner 1942: 419–22), a rozšíření mastaby G 1223 královského syna Kaemaha (Reisner 1942: 398–403). Z pozdějšího období Staré říše můžeme jmenovat například cihlovou přístavbu ke kamenné mastabě D 105 čítající několik šachet (Steindorff – Hoelscher 1991: Pl. 14).

⁶ Za přečtení všech hieratických nápisů děkujeme kolegyni Haně Vymazalové.

⁷ Keramické nálezy z výzkumů v západní Sakkáře jsou výjimečné hlavně tím, že intaktní soubory je možné spojit s epigraficky doloženými datacemi jednotlivých struktur (Rzeuska 2006: 383).

⁸ Z oblasti jižního Abúsíru známe několik příkladů analogických šachtových depozitů. Jejich bohatství a typologická různorodost je spojená se socioekonomickým postavením majitele. Z druhé poloviny 5. dynastie můžeme uvést šachty s několika kompletními nádobami rozloženými po celé hloubce šachty (např. šachta kněze Neferinpua, Bárta *et al.* 2014) nebo šachty s více než stovkou nádob (šachta v anonymní hrobce AS 47, Arias Kytarová 2011).

⁹ Mezi AS 78 a Kaaperovou hrobkou se nachází ještě jedna cihlová mastaba (AS 81), jejíž výzkum prozatím nebyl dokončen. I ta byla dle předběžných pozorování zřejmě postavena ve stejné době jako AS 77 a AS 78, tedy v druhé polovině 5. dynastie.

Literatura:

Arias Kytarová, Katarína

2011 „Abusir South 2007: Preliminary ceramics report. The tomb of priest Inpunefer and the anonymous tomb AS 47. Abusir Juh 2007: Předběžná keramická správa. Hrobka Inpunefera a anonymná hrobka AS 47“, Památky archeologické CII, s. 117–158.

Awady, Tarek El

2009 *Sahure – The Pyramid Causeway. History and Decoration Program in the Old Kingdom*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts, Czech Institute of Egyptology [Abusir XVI].

Bárta, Miroslav

2001 *The Cemeteries at Abusir South I*, Praha: Set Out [Abusir V].

2009 „Zapomenutý vezír Kar a jeho synové“, Pražské egyptologické studie 6, s. 21–26.

- 2010 „An Abusir mastaba from the reign of Huni“, in: Callender, Vivienne Gae – Bareš, Ladislav – Bárta, Miroslav – Janák, Jiří – Krejčí, Jaromír (eds.). *Times, Signs and Pyramids. Studies in Honour of Miroslav Verner on the Occasion of His Seventieth Birthday*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague, s. 41–50.
- 2013 „Krásní kněží a tajemná princezna: tajemství rodinného pohřebiště v jižním Abúsíru“, *Pražské egyptologické studie* 10, s. 17–25. Bárta, Miroslav *et al.*
- 2014 *The tomb of the sun priest Neferinpu (AS 37)*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts [Abusir XXIII].
- Dulíková, Veronika – Arias Kytarová, Katarína – Cílek, Václav
2014 „Hetepuni, kněz ze dvora princezny Šeretnebejt“, *Pražské egyptologické studie* 13, s. 38–48.
- Gourdon, Yannis
2007 *Recherches sur l'anthroponymie dans l'Égypte du IIIe millénaire avant J.-C.: Signification et portée sociale du nom égyptien avant le Moyen Empire*, Lyon: Université Lumière Lyon 2 (nepublikovaná disertační práce).
- James, T. G. H.
1961 *Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc. Part I*, London: Trustees of the British Museum.
- Jones, Dilwyn
2000 *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom*, Oxford: Archaeopress [BAR International series 866].
- Mariette, A.
1889 *Les mastabas de l'ancien empire. Fragment du dernier ouvrage*, Paris: F. Vieweg.
- Moussa, Ahmed M. – Altenmüller, Hartwig
1977 *Das Grab des Nianchchnum und Chnumhotep. Old Kingdom Tombs at the Causeway of King Unas at Saqqara Excavated by the Department of Antiquities*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern [Archäologische Veröffentlichungen, Deutsches Archäologisches Institut 21].
- Reisner, George Andrew
1942 *A History of the Giza Necropolis*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rzeuska, Teodozja Izabela
2006 *Saqqara II. Pottery of the Late Old Kingdom. Funerary Pottery and Burial Customs*, Varsovie: Neriton.
- Scheele-Schweitzer, Katrin
2014 *Die Personennamen des Alten Reiches. Altägyptische Onomastik unter lexikographischen und sozio-kulturellen Aspekten*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [Philippika. Marburger altertumskundliche Abhandlungen 28].
- Simpson, William Kelly
1978 *The mastabas of Kawab, Khafkhufu I and II. G 7110-20, 7130-40, and 7150 and subsidiary mastabas of Street G 7100*, Boston: Museum of Fine Arts [Giza Mastabas 3].
- Steindorff, Georg – Hölscher, Uvo
1991 *Die Mastabas westlich der Cheopspyramide nach den Ergebnissen der in den Jahren 1903–1907 im Auftrag der Universität Leipzig und des Hildesheimer Pelizaeus-Museums unternommenen Grabungen in Giza. Teil I: Text. Teil II: Tafeln* (Edited by Alfred Grimm), Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris: Lang [Münchener Ägyptologische Untersuchungen 2].

Internetové zdroje:

<http://www.gizapyramids.org>

Abstract:

Abusir South – a preliminary report on the excavations in the year 2015. The tomb of Kaisebi and its surroundings (AS 76–78)

In the year 2015, the expedition of the Czech Institute of Egyptology focused particularly on the area south of mastaba AS 54. Already in 2014, three new mastabas were unearthed in the vicinity of AS 54, and therefore both seasons of the year 2015 were devoted to their excavation. Two mastabas – AS 77 and AS 78 – were built of mudbrick and contained two rows of shafts. Mastaba AS 78 was also extended to the south by an elongated annexe with five more shafts. Both tombs were probably built around the middle of the Fifth Dynasty. The pottery found in some of the shafts points to a long-time process of burial activity in both structures. It took place at least until the middle of the Sixth Dynasty. The cultic pottery provides evidence of mortuary activity until the end of the Old Kingdom.

The westernmost mastaba, AS 76, differed from the other two structures in that was constructed from limestone. The core of the mastaba contained one shaft behind the northern undecorated false door, a decorated chapel with a beautiful false door, and a serdab behind it. It was built for a judge whose name was Kaisebi. The original mastaba (AS 76) was later enlarged by a new structure to the east (AS 76b), which consisted of two shafts, and a corridor running along them and leading to another chapel with undecorated false door. The evidence points to two owners of the two parts. The original mastaba was built for Kaisebi, the additional structure to the east for his son (?) Ptahwer whose name was found in several graffiti on the walls of the extension. According to a preliminary analysis the shaft and burial chamber of Kaisebi still awaits excavation in the largely disturbed area between Shaft 1 and his decorated chapel.

Abusir South – Old Kingdom – Fifth Dynasty – Sixth Dynasty – pottery – Kaisebi – mastaba

Jižní Abúsír – Stará říše – 5. dynastie – 6. dynastie – keramika – Kaisebi – mastaba

Veronika Dulíková (veronika.dulikova@ff.cuni.cz)

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Lucie Jirásková (lucie.jiraskova@ff.cuni.cz)

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Katarína Arias Kytarová (katarina.arias@ff.cuni.cz)

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze